

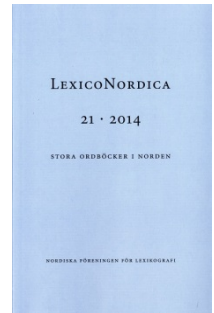
LexicoNordica

Titel: En ”mer l. mindre stor” stor ordbok
– om variationerna i SAOB:s omfång och ambitionsnivå

Forfatter: Lennart Larsson

Kilde: LexicoNordica 21, 2014, s. 61-80

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

En ”mer l. mindre stor” stor ordbok – om variationerna i SAOB:s omfång och ambitionsnivå

Lennart Larsson

The first section of The Swedish Academy Dictionary (SAOB), describing the Swedish language from 1521 to the present, was published already in 1893. When the dictionary is finished in a few years, it will comprise thirty-eight volumes. During this span of over 120 years, its level of ambition (and accordingly, its scope) has varied considerably. As shown in the paper, four periods can be distinguished: two periods (until c. 1920 and c. 1960–2002) when the ambition was to account for virtually all words and uses of words that were documented, and two periods (c. 1920–1960 and c. 2002 onwards) when quite strict rules of restriction steered the work. After summing up these rules, the paper gives examples of how the varying levels of ambition are reflected both in the selection of lemmas and in the (more or less exhaustive) way they are addressed.

1. Inledning

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) utkom med sitt första häfte 1893 och befinner sig nu, 120 år och 36 tunga volymer senare, en bit in på bokstaven V – den kvalar således utan tvekan in i kategorin stora ordböcker. Och det gäller inte bara omfånget utan också ambitionerna: att beskriva i princip hela det (i skrift belagda) nysvenska ordförrådet från 1521 (det år då Gustav Vasas registratur tar sin början) och framåt.

SAOB är alltså vad man brukar kalla en diakronisk samtidsordbok, dvs. den behandlar ordförrådet från en viss tidpunkt i det förflutna och fram till den egna samtiden. Men när – som fallet är

här – utgivningen av en dylik ordbok sträcker sig över en längre tidsrymd så innebär det att den språkliga materia som ska beskrivas efterhand blir allt större. När SAOB började utges 1893 var det 372 år av språkanvändning som skulle beskrivas, medan det 2017, när ordboken enligt planerna ska avslutas, kommer att handla om 496 år; tidsspännet har alltså ökat med 124 år eller 33,3 %.

Den här utsträckningen i tiden innebär i sin tur att om samma principer för beskrivningen, samma begränsningsregler i förhållande till materialet skulle råda verket igenom, då skulle följd- en bli en successiv utvidgning av ordboken, helt enkelt därför att språkets förändringar ger ett allt större material att beskriva. I praktiken tillkommer dessutom ytterligare en faktor som verkar i samma riktning: i ett projekt av det här slaget kan man knappast räkna med att excerperingen av texter från äldre tider är fullständig redan från början, utan också mängden äldre språkprov kommer att öka.

Något mönster av det här slaget – alltså en sakta men säker utvidgning – finns emellertid inte alls i SAOB. I stället varierar dess omfång ganska kraftigt under olika perioder, och det är det jag kommer att syna närmare här: dels visa på hur variationerna ser ut i kvantitativa mått, dels ge vissa glimtar av vad som ligger bakom dessa. Men det rör sig bara om glimtar – ämnets storlek gör att en mera heltäckande och djupgående framställning skulle kräva ett helt annat utrymme.

2. SAOB i jämförelse med SAOL

Ett väl beprövat sätt att få grepp om hur språkbeskrivningen i SAOB omfångsmässigt förhåller sig till det språk som ska beskrivas är att jämföra med Svenska Akademiens ordlista (SAOL), en ordförteckning över samtidspråket som kan antas ge en god bild av hur svenskans ordförråd kvantitativt fördelar sig mellan de oli-

ka initialbokstäverna.¹ Som måttstock här har jag valt SAOL:s nionde upplaga från 1950, dels därför att den innehåller ett ovanligt stort antal uppslagsord, dels därför att den i tiden ligger ungefär mitt i SAOB:s utgivningsperiod. Resultaten av jämförelsen framgår av tabell 1.

	SAOL 1950 A–U		SAOB A–U				jämförelse SAOL/SAOB i procentenheter	
	antal sidor	i %	band	antal spalter	i %	år	SAOL större	SAOB större
A	29	5,00	1–2	2 780	4,50	1893–1903	0,50	
B	33	5,68	2–5	4 928	7,98	1898–1925		2,30
C	6	1,03	5	304	0,49	1903–1905	0,54	
D	20	3,44	6–7	2 624	4,25	1905–1923		0,81
E	14	2,41	7	880	1,42	1917–1922	0,99	
F	42	7,23	8–9	3 616	5,85	1919–1928	1,38	
G	21	3,61	10	1 764	2,86	1928–1929	0,75	
H	24	4,13	11–12	2 432	3,94	1930–1932	0,19	
I	18	3,10	12–13	1 256	2,03	1933	1,07	
J	6	1,03	13	504	0,82	1934	0,21	
K	49	8,43	14–15	3 880	6,28	1935–1939	2,15	
L	24	4,13	15–16	1 972	3,19	1939–1942	0,94	
M	30	5,16	16–17	2 168	3,51	1942–1945	1,65	
N	18	3,10	18	1 308	2,12	1946–1948	0,98	
O	24	4,13	18–19	1 776	2,87	1949–1951	1,26	
P	40	6,88	19–21	3 134	5,07	1952–1955	1,81	
Q	1	0,17	21	4	0,01	1955	0,16	
R	29	5,00	21–23	4 632	7,50	1955–1962		2,50
S	93	16,01	24–33	16 668	26,98	1963–2002		10,97
T	40	6,88	33–36	3 746	6,06	2002–2010	0,82	
U	20	3,44	36–37	1 398	2,26	2010–2013	1,18	

Tabell 1: Jämförelse mellan SAOL och SAOB.

1 En första jämförelse mellan SAOB och SAOL gjordes redan 1908 (se Sigurd 1986:149); för senare exempel se Sigurd (1986:161), Allén (1986:242) och Hast (1993:60f).

Som framgår av tabell 1 finns det två (här skuggade) perioder, dels fram till ca 1920, dels ca 1960–2002, då SAOB mer eller mindre markant tenderar att överskrida SAOL i omfång, och två perioder, dels ca 1920–1960, dels ca 2002 och framåt, då SAOB tvärtom är relativt mindre omfångsrik än SAOL.

Inte oväntat visar sig liknande mönster om man, som i tabell 2, sammanställer enskilda SAOB-artiklar från perioderna 1 och 3 (dvs. de mer omfångsrika) med synonymer eller antonymer eller på annat sätt jämförbara ord från period 2 (dvs. den första av de mindre omfångsrika; i tabellen anges också antalet sammansättningar som orden uppvisar i SAOL 1950).²

	period	år	antal spalter	antal ssgr (och deras spaltantal)	antal ssgr i SAOL 1950
AFTON	1	1896	13	135 (6,5 sp.)	37
KVÄLL	2	1938	7,5	80 (4 sp.)	39
DAG	1	1905	85	335 (33 sp.)	114
NATT	2	1946	46	593 (38 sp.)	245
LÖPA	2	1942	31	43 (3 sp.)	24
SPRINGA	3	1985	64,5	107 (18 sp.)	28
NORD	2	1947	12	160 (10 sp.)	75
SYD	3	2000	16	232 (14 sp.)	62
LIGGA	2	1940	27,5	44 (3 sp.)	32
SITTA	3	1968	62	96 (5,5 sp.)	38
LÄGGA	2	1941	48	13 (1 sp.)	2
SÄTTA	3	2002	122	65 (4 sp.)	14

Tabell 2: Jämförelse mellan SAOB-artiklar från olika perioder.

Ser man till spaltantalet i de i tabell 2 redovisade artiklarna kan

2 Det bör framhållas att tabell 2 inte gör anspråk på någon fullständig exakthet eller konsekvens. Ett av problemen är att man under period 1 var mycket generösare med att låta sammansättningarna bli egna artiklar; exempelvis har DAG drygt 30 sådana utbrutna sammansättningar, och med dem inräknade hade siffrorna skjutit i höjden ännu mycket mer.

man konstatera att utrymmet för de ord som hör hemma i perioderna 1 och 3 tenderar att vara omkring dubbelt så stort som för dem från period 2. En mera specifik slutsats man kan dra är att SAOB tar upp betydligt fler sammansättningar under perioderna 1 och 3: mest slående är kanske NORD och SYD där SAOL redovisar en större mängd sammansättningar under NORD – helt naturligt med tanke på vårt geografiska läge – medan SAOB däremot har 45 % fler sammansättningar under SYD än under NORD.

Men det handlar inte bara om sammansättningarnas antal. Om man jämför DAG med NATT och SPRINGA med LÖPA ser man att de medtagna sammansättningarna också bereds betydligt större utrymme: t.ex. har de 43 sammansättningarna under LÖPA pressats in på 3 spalter, medan de 107 på SPRINGA getts hela 18 spalter. Likaså kan man konstatera att huvudorden fått breda ut sig mer under perioderna 1 och 3: även med sammansättningarna borträknade är t.ex. DAG jämfört med NATT och SITTA och SÄTTA jämfört med LIGGA respektive LÄGGA påfallande mycket större – skillnader som inte kan förklaras på annat sätt än att man hade ganska vitt skilda redovisningsprinciper och ambitionsnivåer under de olika perioderna.³

3. Period 2 och 4: reglementerade begränsningar

En skillnad mellan å ena sidan perioderna 1 och 3 (då SAOB alltså är ”mer stor”) och å andra sidan perioderna 2 och 4 (då den är ”mindre stor”) är att bara de senare har explicit formulerade principer för ordboksarbetets omfattning. Bakgrunden till den första reglementeringen var att SAOB-projektet under 1910-talet befann sig i kris, ordboken stod i det närmaste stilla, det fanns ett högst

3 Att det finns ett dylikt mönster har förstås uppmärksamats förr; se t.ex. Sigurd (1986:161ff.), Allén (1986:241ff.) och Hast (1993:60f.) som behandlar de tre första perioderna.

reellt nedläggningshot, och för att avvärja detta lade en kommitté ledd av den nytillträdde ordbokschefen Ebbe Tuneld år 1920 fram ett betänkande (återgivet i Böök 1960:197–207) som blev grundvalen för den nystart som då tog sin början. Kring millennieskiftet 2000 blev det sedan åter dags att begränsa, och i ett ”PM angående SAOB:s uppgift och omfång” daterat 2003 är de principer som gäller för den fjärde perioden satta på pränt.⁴ För perioderna 1 och 3 saknas däremot något motsvarande: SAOB:s första 30 år ter sig när det gäller artiklarnas innehåll och omfång som ett ganska trevande och styrsellöst projekt, medan den radikala utvidgning av ordboken som tar sin början kring 1960 aldrig blir kodifierad och stadfäst. (I teorin – om än inte i praktiken – gällde alltså Tunelds begränsningsregler också under period 3. Lite ironiskt är att Böök just 1960 i sin minnesskrift över Tuneld nöjt konstaterar att ordboksredaktionen under ledning av dennes efterträdare Pelle Holm och sedan Sven Ekbo ”framgångsrikt kunnat genomföra programmet efter de uppställda riktlinjerna” (s. 180), liksom att han förutspår att Ekbo blir ”den förste i raden [av ordbokschefer], som efter all sannolikhet kan räkna med att få vara med om ordbokens avslutning” (s. 181). Som framgår av Mattisson (2002:121ff.) är det vid denna tid, under bokstaven R, som artiklarna börjar svälla ut på ett sätt som helt ställer Bööks förutsägelse på huvudet.)

I PM:et från 2003 formuleras ordbokens grundläggande uppgift på följande sätt:

Ordboken ska beskriva det under nysvensk tid allmänna och etablerade i ordförrådet, de i språkgemenskapen konventionaliserade formerna, betydelseerna och användningarna. Uppgiften får inte förskjutas till en noggrann redogörelse

4 Ett PM med samma rubrik och till stora delar samma innehåll föreligger redan från 1997. En redogörelse för och diskussion kring vissa av begränsningarna finns också i Lundbladh (2000).

av all iakttagen ordanvändning, till en beskrivning av enskilda kontexter eller tillfälligheter utan slutsatser om generella förhållanden.

Därefter ges ett antal mera handfasta och detaljerade förhållningsregler i syfte att begränsa omfånget. Till de viktigaste hör: det genomsnittliga relationstalet ska vara 8,5 (dvs. 1 000 lappar med språkprov ska motsvara 8,5 tryckta spalter); ett huvudmoment får i normalfallet innehålla högst 7 språkprov och ett undermoment 5; för att ett ord ska komma med krävs att det finns ”två av varandra oberoende språkprov i den egna materialsamlingen”; ord som bara finns i lexikon eller i encyklopedier ska normalt inte tas med, och detsamma gäller för tillfälliga och sekundära sammansättningar liksom för exklusivt fackspråk; införande av nya källor för enstaka belägg ”ska bara ske om det är absolut nödvändigt”. Därtill framhålls följande:

Det är ytterst viktigt att kärnbetydelserna framhävs och inte överskuggas av mer eller mindre tillfälliga nyanser. [...] Större restriktivitet än på bokstaven S ska iakttagas i fråga om utbrytning av undermoment. [...] Ordboksartiklarna blir då också överskådligare och lättare att förstå för användarna.

Samma anda som i PM:et 2003 präglar utredningsbetänkandet från 1920 (Böök 1960:197):

Det ordförråd som skall medtagas måste inskränkas. [...] Den behandling, som kommer de upptagna orden till del, bör bli mera översiktlig. En mindre stark uppdelning av betydelserna bör genomföras; mindre viktiga nyanser i betydelse och bruklighet få uteslutas. [...] Slutligen måste i allmänhet knappas av på fordringarna på artiklarnas full-

ständighet. Det finns praktiskt taget ingen gräns för det arbete, som kan nedläggas på en artikels utarbetande.

Även om själva betänkandet inte innehåller några mer detaljerade anvisningar i syfte att begränsa omfånget så fanns det sådana formulerade: t.ex. gällde ett relationstal på 8 (jfr ovan), och reglerna för hur många språkprov per betydelse som fick citeras var betydligt striktare än tidigare (se Mattisson 2002:119).

Det finns alltså mycket som förenar perioderna 2 och 4: antalet redovisade språkprov är starkt begränsat och det är tydligt att många såväl ”mindre viktiga nyanser i betydelse och bruklighet” som tillfälliga sammansättningar har lämnats därhän under båda perioderna (jfr tabell 2). Men det finns också skillnader som faller i ögonen. En är att det uppenbarligen inte fanns några krav på två av varandra oberoende belägg under period 2: att artiklar byggde på ett enda språkprov var inte helt ovanligt. Till de mera frapperande exemplen hör LANNA (L 268) och sammansättningen LÅNG-VARDE (L 1445) där såväl etymologierna som betydelse (och i det senare fallet även själva lemmat) mest bara är frågetecken:

LANNA, f. [av okänt urspr.] (†) ofruktbar jord? En gårdh, som haffver sitt namn (*”Klippan”*) ther aff, at på samma Skogh äro många brante och stygge klippor och Bergh .., är mäst en onyttig marck och Lanna. GYLLENIUS *Diar.* 335 (c. 1670).

-VARDE? [möjl. felskrivning] (†) om person som väntat länge? *CivInstr.* 135 (1684).

I fall som dessa handlar det nog om att man i ordbokens tidigare historia hade en betydligt större reverens för enstaka lexikala egendomligheter från äldre tid. Men ibland måste bevekelsegrunderna sökas på annat håll. Så exempelvis i följande sex sammansätt-

ningar från artikeln NORD (N 657ff.), vilka samtliga är försedda med dödtecken. (Ord som anges som obrukliga kräver att både första- och sistabeläggen redovisas, vilket innebär att det bara fanns ett språkprov vardera i materialet.):

-FLICKA. (†) nordisk flicka. Hvad liknar i Södern en Nordflickas kyss?
PoetK 1816, 1: 172.

-GOSSE. (†) nordisk gosse. *PoetK* 1818, 1: 29.

-KVINNA. (†) nordisk kvinna. Så mild och stilla, / .. den redliga
Nordqvinnan är. *LING Riksd.* 34 (1817).

-KÄMPE. (†) nordisk kämpe. *LING Gylfe* 34 (1814).

-TÄRNA, f. (†) jfr -flicka, -mö. *LING Riksd.* 33 (1817).

-YNGLING. (†) nordisk yngling. *Euterpe* 1: 4 (1823).

Gemensamt för dessa sammansättningar är att de tillhör en och samma kulturella sfär, den romantiska göticism som var i svang under åren kring 1820 med Pehr Henrik Ling som portalfigur. Och det är svårt att inte sätta deras förekomst här i samband med de patriotiska ambitioner som följt ordboken alltsedan Akademiens grundande och som redaktören och excerperingschefen Theodor Hjelmqvist ånyo formulerade 1893: SAOB skulle vara ”en källa för vår fosterländska odling” genom att belysa hur ”det är nordman-nakraft och nordmannastål, som ännu i dag förnimmas i vårt modersmål” (citerat efter Loman 1986:115). Att dessa ambitioner ännu var vid liv på 1940-talet indikeras också av att den sammansättning på NORD som uppvisar flest sekundära sammansättningar inte är någon av de förväntade NORD-OST eller NORD-VÄST med 10 respektive 9 sådana, utan i stället NORD-MAN med inte mindre

än 11; även om Hjelmqvists ”nordmannastål” saknas så hittar man vid sidan av NORDMANNA-KRAFT också t.ex. NORDMANNA-HARPA, NORDMANNA-LYNNE och NORDMANNA-SÅTT (samtliga med bruklighetsangivelsen ”i sht i poesi o. vitter stil”).⁵

Ett annat för period 4 helt främmande inslag är det betydande antal ord, i första hand sammansättningar, som överhuvudtaget inte har belagts med språkprov. Ett exempel är den av ordbokschefen Tuneld skrivna artikeln FÅGEL (F 1968ff.) där 18 av de ca 190 sammansättningarna (alltså 10 %) saknar beläggsangivelser; allt ordboken har att förmedla när det gäller t.ex. FÅGEL-HONA, FÅGEL-PIP och FÅGEL-STJÄRT är själva lemmat. Huruvida ett dylikt tillvägagångssätt bidrar till att minska eller öka ordbokens omfång beror förstås på om orden är belagda i materialet eller inte. Några stickprovskontroller tyder på att det kunde variera. I artikeln FÅGEL handlade det tveklöst om att spara utrymme: av de 18 sammansättningarna var det bara två som saknade belägg i samlingarna. Mot slutet av period 2 tycks de obelagda sammansättningarna däremot – liksom under period 1 (jfr nedan) – i betydligt större utsträckning ha saknats i materialsamlingen. Det gäller t.ex. samtliga obelagda sammansättningar på PLAST (P 1072f.) och RAS (R 325ff.) (jfr Mattisson 2002:125) – och i sådana fall leder redovisningen av orden givetvis till en utvidgning av ordboken.

Samtidigt som SAOB under period 2 alltså har vissa tendenser att ta med sådant som ur ett kritiskt nutidsperspektiv förefaller något perifert eller överflödigt kan man – ur samma perspektiv – ibland önska att den varit betydligt mer utförlig än vad som är fallet. Ett exempel är deponens verbet *finnas* med dess nog så spretiga och mångfasetterade betydelser, där redaktören har valt att sammanföra allt under ett av momenten i artikeln FINNA (F 597). Definitionen lyder på följande sätt:

5 Ett annat intressant exempel på hur redaktörernas världsbild tycks ha styrt lemmaurvalet ger sammansättningarna i artikeln NEGER (se Larsson 2009:45ff.).

9) i pass. i deponentiell anv. (förr äv. refl.): vara att se l. påträffa; stå att få l. erhålla l. bekomma; vara, vara för handen; förefinnas; förekomma; föreligga; vara till, finnas till, existera; oftaopers. i förb. *det finnes* med följ. logiskt subj. (förr äv. *det finnas*, då det logiska subjektet står i pl.).

Den här lösningen sparar förstås både arbete och utrymme – där emot är det knappast något särskilt lyckat exempel på semantisk analys. Att upplägget sviktar framgår för övrigt av att redaktören, för att täcka in de många disparata betydelser och användningar som synonymdefinitionerna anger, har känt sig tvungen att anföra så många som 16 belägg i ett och samma moment, något som annars knappast torde förekomma under period 2. Hade artikeln FINNA skrivits under senare tid skulle den deponentiella användningen med all sannolikhet ha behandlats utförligare, antagligen som ett överordnat moment inlett av romersk siffra och uppdelat i ett antal huvud- och undermoment.

4. Period 1 och 3: Allt ska med!

Även om perioderna 1 och 3 uppvisar mycket stora skillnader sinsemellan så har de ändå ett grundläggande drag gemensamt: en stark strävan efter fullständighet, att allt ska med, också det mera perifera och tillfälliga – att formuleringarna i 1920 och 2003 års reglementeringar i mångt och mycket liknar varandra beror ju på att de var reaktioner på likartade fenomen.⁶

Samtidigt finns det förstås mycket som skiljer dessa två perioder åt. Något som i hög grad bidrar till det stora omfånget under

6 Denna strävan är förstås en viktig förklaring till varför period 3 sticker ut så kraftigt när det gäller omfånget, också i förhållande till period 1: en dylik fullständighet kräver ju större och större utrymme ju längre fram i SAOB:s historia man kommer.

period 1 är de många språkprov som redovisas. Den begränsning till sju språkprov för ett huvudmoment som är reglerat i PM:et 2003 och som i stor utsträckning också tycks ha gällt under perioderna 2 och 3 finns inte alls i SAOB:s begynnelse: t.ex. illustreras det första huvudmomentet på DANS (D 317f.) av hela 27 språkprov (vartill kommer ett antal redaktionsexempel, alltså språkprov som redaktören själv har konstruerat).

Ett annat särdrag för perioden är vad man skulle kunna kalla för bristande ekonomisering. Ett av uttrycken för detta är att samtliga sammansättningar utom de helt obrukliga är försedda med uttalsangivelser; fr.o.m. period 2 ges uttalet bara i sådana fall där efterledens betoningsmönster avviker från motsvarande simplex. Ett annat är att avledningar behandlas som egna huvudord. Exempelvis står inte bara AFSKILJARE, AFSKILJBAR och AFSKILJELIG utan också AFSKILJBARHET (för övrigt utan några belägg) och AFSKILJELIGHET som egna ord (A 500); från period 2 och framåt hade de här orden stått som avledningar inom artikeln AFSKILJA (om de överhuvudtaget hade tagits upp).

Ett tredje kännetecken för period 1 är de många och långa utvikingarna i form av anmärkningar som innehåller dels olika slags språkvetenskapliga specialutredningar, dels encyklopediska upplysningar (jfr Sigurd 1986:186ff.). Ett exempel på det förra är artikeln DIKTARE (D 1354f.) med sina två långa anmärkningar på sammanlagt nära två spalter som behandlar ordets bruklighet och förhållande till synonyma uttryckssätt – i och för sig intressanta utredningar men knappast något man numera träffar på (eller förväntar sig att träffa på) i en ordbok. Ett exempel på det mer encyklopediska kan man finna i artikeln DALER (D 199f.) där det första huvudmomentet avslutas med en exposé på en dryg spalt över myntets historik och värde under olika tider, en sakprosatext av ett slag som snarast ser ut att höra hemma i ett uppslagsverk som Nordisk familjebok.

Vid sidan av den ymnighet som exemplifierats ovan kan SAOB

i sin inledningsfas också uppvisa en påfallande knapphet. Man slås ofta inte bara av de kortfattade definitionerna – t.ex. avklaras betydelsebeskrivningen av det ovannämnda DALER på bara två rader – utan också av frånvaron av sådant som kollokationsangivelser och redovisning av stavningsvarianter; ett exempel på det senare är ADRESS (A 65ff.) där förekomsten av en stavning som ”adresse” endast framgår av de citerade språkproven.

Medan SAOB under period 1 i mångt och mycket ger intryck av en viss löslighet i konturerna, av att ännu inte riktigt ha hittat sin form, har den under period 3 däremot en synnerligen strikt och koncentrerad och formaliserad karaktär. Men samtidigt förenas alltså de två perioderna i sin strävan efter fullständighet; och därmed går det också – alla skillnader till trots – att urskilja vissa likheter dem emellan.

En likhet är att man, i sin önskan att vara uttömmande, tenderar att ge utrymme inte bara åt det faktiska utan också åt det blott möjliga eller hypotetiska språkbruket: man kompletterar det som är belagt med det som *skulle* kunna vara det. Hur det kunde te sig under period 1 får illustreras av de två sammansättningarna AFTON-SÖL och AFTON-TODDY (A 673):

-SÖL⁻². 1) söl l. senfärdighet om aftonen. *Hata aftonsöl o. morgonfjäsk*. jfr NATT-SÖL. 2) (†) dryckeslag, som hålles på aftonen. Abend-Zeche .. afton-söl, dryckesmål. LIND (1749).

-TODDY⁻²⁰.

När det gäller AFTON-SÖL bygger artikeln på ett enda belägg, anträffat i Linds tysk-svenska ordbok från 1749 och med en helt obsolet betydelse. (Till saken hör att man i SAOB:s tidigare historia lade en helt annan vikt vid ordboksbelägg än som numera är fallet: det är inte utan orsak som PM:et 2003 innehåller en särskild punkt om att ”ord som bara finns som lexikonbelägg” nor-

malt inte tas med (jfr ovan.) Det moment som bygger på detta enda språkprov har man sedan kompletterat med ytterligare ett, grundat på en i samtidsspråket möjlig (om än nog så tillfällig) användning av ordet; men eftersom några reella belägg inte fanns att tillgå fick det illustreras med ett redaktionsexempel. Inte heller för AFTON-TODDY (en kulturföreteelse som man anar låg redaktörerna varmt om hjärtat) fanns några belägg i arkivet, men här valde man – som ofta annars under period 1 – att nöja sig med att bara ge själva lemmat (kompletterat med den sedermera bortrationaliserade betoningsangivelsen, jfr ovan).

Att man i ordbokens inledningsskede tog till dylika lösningar skulle kunna förklaras av den bristfälliga excerperingen, att man ännu inte hunnit samla in några större mängder språkprov. Men också under period 3 träffar man på ord och betydelser som saknar reella belägg. Att man på det här sättet bara ger redaktionsexempel eller inte ens det är visserligen ganska sällsynt även om det förekommer (så t.ex. SPIREA-VÄXT (S 9789) som endast åtföljs av redaktionsexemplet ”Det finns många vackra spireaväxter”, samt de (utpräglat fackspråkliga) sekundära sammansättningarna SNÖRSTÄMPEL-ORNAMENT, SNÖRSTÄMPEL-ORNERING och SNÖRSTÄMPEL-TEKNIK (S 8447) där språkprov helt saknas). I stället utvecklade man under bokstaven S ett nytt grepp för att få fram belägg för sådant som man tyckte borde komma med i ordboken, ett grepp som följande citat får exemplifiera:

-BLUS, i sht *mil.* i snödräkt (se d. o. 1) ingående blus (se blus, sbst.¹ 1); jfr -byxor. SAOBArkSakkSvar (1977).

-BYXOR, pl. i sht *mil.* i snödräkt (se d. o. 1) ingående byxor; jfr -blus. SAOBArkSakkSvar (1977).

Särsk. förb. (till 1; fotogr.): SOLARISERA BORT¹⁰⁰¹⁰ 4. gm solarisering borttaga. SAOBArkSakkSvar (1979).

Ssg: sovjetforsknings-institut. institut för bedrivande av sovjetforskning, sovjetologinstitut. *SAOBArkSakkSvar* (1978).

2) [eg. specialfall av 1] om ansträngande marsch(prov) som soldater i förband förr hade att utföra i senare skedet av sin utbildning. Soldatmarsch .. var inget reglementerat men användes som ett (med dagens ögon sett) ”jippobetonat” kraftprov. Ganska disciplinerande eftersom alla måste göra provet. *SAOBArkSakkSvar* (1977).

4) *mus.* motsv. STILISERA 3 *b*, om jazzmusiker med god l. uppdriven stilkänsla inom den jazzstil som han l. hon representerar. *SAOBArkSakkSvar* (1986).

Gemensamt för de här exemplen är att de har en källa benämnd ”SAOBArkSakkSvar” (dvs. ”Sakkunningsvar i SAOB:s arkiv”) som första och enda belägg. Vad det handlade om var att man skickade en fråga till en sakkunnig på området, och dennas svar fick bli det belägg som saknades. På så sätt kunde man komplettera ordboken med t.ex. sammansättningarna SNÖ-BLUS och SNÖ-BYXOR (S 8364ff.), den sekundära sammansättningen SOVJET-FORSKNINGS-INSTITUT (S 9055), den s.k. särskilda förbindelsen SOLARISERA BORT (S 8667), liksom de som egna moment redovisade specialbetydelserna av SOLDAT-MARSCH (S 8687) och STILIST (S 11773) – och allt detta utan att behöva ge avkall på kravet att de ord och betydelser som tas upp ska kunna beläggas.

Det här förfarings sättet, att man anför sakkunningsvar som belägg i ordboken, förekommer i ca 280 fall mellan 1974 och 1999, och i nära 70 av dessa är sakkunningsvaret – som i exemplen ovan – det enda belägget för ordet eller momentet i fråga.

En annan likhet mellan perioderna 1 och 3 handlar om det encyklopediska inslaget. Hur detta gör sig gällande också under den senare perioden kan illustreras av följande två definitioner, dels av SOUL-MUSIK (S 9016), dels av det andra betydelsemomentet i

den sekundära sammansättningen STAT(S)REGLERINGS-FOND (S 11146f.):

-MUSIK. [efter amerik.-eng. *soul music*] i sht *mus.* musik som har l. kännetecknas av soul; i sht inskränkta o. speciellare, om ett slags (av svarta musiker i USA omkr. 1955 introducerad o. 1969 ss. genre etablerad) av stark känsla o. intensivt samspel mellan artist(er) o. publik präglad (form av) populärmusik, som har sina rötter i gospelmusik (dvs. en i slutet av 1800-talet i USA framvuxen kristet religiös svart musikform som förmedlar evangeliets budskap gm hymnliknande melodier l. gm sånger i snabbt tempo med växelsång mellan predikant o. församling) o. i rythm-and-blues (utgörande en i amerikansk stadsmiljö uppkommen sammansmältning mellan blues (dvs. en i USA i början av 1900-talet ur starkt känslfull (ofta om (tragiska) personliga erfarenheter handlande) svart sång i kombination med europeisk harmonik utvecklad musikform) o. jazzmusik).

-fond. (om ä. förh. i Sv.) [...] 2) (om förh. 1875—1980, då ifrågavarande fond avskaffades) i sg. best., om den (gm sammanslagning år 1875 av ordinarie o. extra stat(s)regleringsfonderna (se 1) bildade) fond varpå utfallet av statens skattebudget l. (efter 1937) driftbudget (se under skatte-budget) samt medel av olika slag (inklusive tillgångar o. skulder) som icke kunde hänföras till någon kapitalfond i rikshuvudboken samlades; äv. i utvidgad anv., om konto(rubrik) l. fondtitel i rikshuvudbok varunder ovan angivna fond redovisades; jfr 3.

Liksom fallet var i t.ex. det ovannämnda DALER får vi här en nog så detaljerad skildring av dessa företeelsers utvecklingshistoria. Men det finns en grundläggande skillnad: medan den encyklopediska

informationen under period 1 anträffas i separata anmärkningar av sakprosakaraktär utgör den under period 3 en integrerad del av definitionstexten. Särskilt lyckad kan denna återkomst för det encyklopediska knappast sägas ha varit. För det första kan man förstå ifrågasätta det rimliga i att så pass perifera ord får ett så stort spaltutrymme (sålunda upptar de tre momenten i STAT(S)-REGLERINGS-FOND – med den övergripande bruklighetsangivelsen ”numera bl. i vissa kretsar, särsk. med ålderdomlig prägel, o. i skildring av ä. förh.” – sammantaget nästan en hel spalt). För det andra lär det hur som helst inte vara i en ordbok som den intresserade söker upplysningar av det här slaget. För det tredje handlar det om SAOB-definitionernas – ur ett allmänspråkligt perspektiv – mycket särpräglade stil, där allt ska fogas in i *en* syntaktisk enhet, fylld av parentetiska inskott och underordningar. En sådan text är till sin natur inte särskilt lätläst; och används den för att på det här sättet presentera encyklopedisk information riskerar den att bli mer eller mindre oläslig (jfr Sigurd 1986:182).

5. Avslutning

Det är lätt att konstatera att om man faktiskt har ambitionen att SAOB inom överskådlig tid ska ha tagit sig igenom bokstaven Ö, då råder det ingen tvekan om att de begränsningsregler som finns formulerade i PM:et 2003 är nödvändiga (även om de förstås kan diskuteras i sina detaljer).

Dels blir ju det tidsspann som ordboken omfattar större för varje år – så för varje år finns det allt mer att beskriva.

Dels har vi sedan ett antal år tillbaka en närmast explosionsartad tillväxt av antalet presumtiva källor och språkprov. I och med internet har mängden tillgängligt språkmaterial i praktiken blivit oändligt, och skulle man ha fortsatt som under S, att man tog upp nära nog samtliga ord och användningar som man stötte på (och

mer än så ibland), liksom att man fick lägga till och utnyttja nya källor utan några egentliga inskränkningar, då skulle den ordbok vi arbetar på nu ha ett omfång som vida överstiger det som gällde för S – och den skulle bara ha hunnit en bit in på bokstaven T.

Källor och litteratur

- Allén, Sture (1986): Inför tredje seklet. I: Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd: *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts, 233–275.
- Böök, Fredrik (1960): Minne av Ebbe Tuneld. I: *Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886*, del 68, 1959. Stockholm.
- Hast, Sture (1993): SAOB och dess likar. De fyra stora historiska nyspråkliga germanska ordböckerna. En kort redogörelse och jämförelse. I: *Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson 10 juni 1993*. Red.: Lars Svensson, Ingrid Hansson & Bo Ruthström. Stockholm: Norstedts, 55–84.
- Larsson, Lennart (2009): Hur märker användaren av SAOB de 110 åren mellan A och TYNA? I: *Språk och stil* NF 19, 35–52.
- Loman, Bengt (1986): ”En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”. I: Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd: *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts, 1–141.
- Lundbladh, Carl-Erik (2000): När och hur kan SAOB bli klar? I: *Studier i svensk språkhistoria* 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997. Utg. av Lars-Erik Edlund (Nordsvenska 11), 287–293.
- Mattisson, Anki (2002): P och R i SAOB. I: *Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28 februari 2002*. Red.: Anki Mattisson, Per Stille, Gunilla Swietlicki & Bo-A. Wendt. Stockholm: Norstedts, 118–126.

PM angående SAOB:s uppgift och omfång. Otryckt källa, daterad
Lund 15 december 2003. I: SAOBArkiv.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*
(Svenska Akademiens ordbok) 1–, 1893–. Lund.

SAOBArkiv = Svenska Akademiens ordboks arkiv, Lund.

SAOBs = Svenska Akademiens ordboks samlingar, Lund.

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 1950.
9 uppl. Stockholm.

Sigurd, Bengt (1986): *Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Sture Allén, Bengt Loman & Bengt Sigurd: Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier.* Stockholm: Norstedts, 143–231.

Lennart Larsson
universitetslektor, docent, redaktör på SAOB
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet
Box 527
SE-751 20 Uppsala
lennart.larsson@nordiska.uu.se
lennart.larsson@svenskaakademien.se

